

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

ЧАГОВЕЦЬ ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94:342.5:332.821(477.54)«1920–1934»

**ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЖИТЛОВОМУ ПИТАННІ
ТА ЙОГО ВИРІШЕННЯ В ХАРКОВІ (1920 –1934 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
ОЛЯНИЧ Валентина Володимирівна,
Харківська гуманітарно-педагогічна академія,
професор кафедри соціально-економічних дисциплін,

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін;

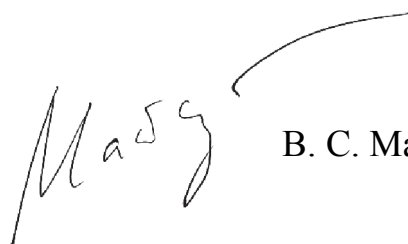
кандидат історичних наук,
АЛЬКОВ Володимир Андрійович,
Харківський національний медичний університет,
старший викладач кафедри суспільних наук

Захист відбудеться «11» жовтня о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 у Харківському національному університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд.V-58.

Із дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий « » вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Індустріальний розвиток будь-якої країни світу сьогодні завдячує системному упровадженню наукомістких, високотехнологічних виробництв, інтенсивному використанню знань, історичного досвіду та широкому запровадженню наукових здобутків у різних галузях суспільства, зокрема в будівництві житла. Житлова криза в Україні ХХІ століття передусім викликана скороченням частки бюджетного фінансування, інвестиційним спадом, бюрократичними труднощами, пов'язаними із затвердженням проектно-кошторисних документів та інших дозволів на будівництво та реконструкцію, а також погіршенням фінансових можливостей населення щодо утримання та купівлі житла. Прикметно, що тотожні житлові проблеми були властиві як радянській Україні в цілому, так і столичному Харкові зокрема ще на початку ХХ століття. Саме тому вивчення історії становлення та реалізації житлової політики 1920 – 1930-х років наразі є надзвичайно актуальним і важливим, адже ніщо так не цінується в світі, як історичний досвід народу та наявні наукові факти.

Житлова політика радянської влади – унікальний експеримент, що не мав аналогів у світі та здійснювався в рамках тогочасної моралі та соціальних норм: зрівняння жінок у правах з чоловіками в побутовій галузі, скасування інституту сім'ї як господарсько-економічної складової суспільства тощо. Окремі питання розбудови та реконструкції житла досі розглядалися під кутом політичної та соціальної історії, культурології, побуту, архітектури тощо. Але житлова політика радянської влади та її упровадження в Харкові (1920 – 1934), зокрема вивчення процесу переходу житла із закритої сфери приватного життя у соціальний інститут і дослідження процесу цілеспрямованого формування владою системи заохочувальних заходів, за яких житло відігравало провідну роль у житті громадян, ще не були об'єктом комплексного наукового дослідження.

Отже, науковий інтерес становлять спеціально розроблені та застосовані радянською владою механізми впливу на суспільство, зокрема в державній житловій політиці, що сприяла реконструкції Харкова в 20–30 роки минулого століття. Проведений аналіз дає змогу усвідомити й переосмислити як історичне минуле нашої країни взагалі, так і наукові та індустріальні здобутки попередніх поколінь зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах наукової програми «Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVII – ХХ ст.), історія Слобожанщини» (№ держреєстрації 0012U004753), що розробляється на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Мета та завдання дослідження. *Наукова мета* полягає в з'ясуванні специфіки політики радянської влади щодо вирішення житлового питання в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття, зокрема у Харкові.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі *наукові завдання*:

- проаналізувати проблеми житлової кризи в 20–30-ті роки ХХ століття як в Україні в цілому, так і в столичному Харкові зокрема;
- дослідити політику влади щодо вирішення житлового питання в окреслений часовий період;
- з'ясувати соціально-культурні та політичні передумови виникнення нової житлової політики (НЖП);
- виявити та пояснити особливості формування нових типів житла на прикладі столичного Харкова;
- розглянути передумови створення фінансової бази для реалізації житлової політики радянської влади;
- проаналізувати специфіку формування нових видів і форм власності житла в роки НЕПу;
- визначити та схарактеризувати основні етапи становлення житлової політики в Харкові в аналізований історичний період.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політика радянської влади України щодо вирішення житлового питання в зазначений період, зокрема в Харкові.

Предметом дисертаційного дослідження є суспільно-політичні, економічні й культурні чинники формування й проведення політики радянської влади щодо вирішення житлового питання в 20–30-ті роки ХХ століття як в Україні в цілому, так і в столичному Харкові зокрема.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1920–1934-ті роки, період, коли Харків офіційно був столицею радянської України.

Територіальні рамки дослідження – територія УСРР відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу та місто Харків як столиця України 1920 – 1930-х років ХХ століття.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять провідні діалектичні принципи наукового пізнання – об'єктивність, історизм, системність, логічність і документальність.

Під час написання дисертації застосовувалися історичні методи (історико-генетичний, проблемно-хронологічний, описовий, історико-порівняльний, статистичний, структурно-функціональний, метод актуалізації та історико-типологічний) із теоретичними загальнонауковими (індукцією, дедукцією і логічним узагальненням), емпірично-теоретичними (аналізом і синтезом) методами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* комплексно досліджено політику радянської влади України щодо вирішення житлового питання на прикладі столичного Харкова в 1920–30-ті роки ХХ століття;

– докладно та різноаспектно проаналізовано постанови та директиви влади в галузі житлової політики та наслідки їхнього застосування в Харкові в аналізованій період;

– розглянуто феномен нової житлової політики та особливості фінансового й організаційно-управлінського забезпечення житлової галузі як в Україні в цілому, так і в Харкові зокрема;

– з'ясовано ступінь дієвості тогочасної державної політики щодо забезпечення харків'ян житлом;

– переосмислено проблему комунізації побуту населення, а також специфіку розподілу житлової площі в місті Харків;

– вивчено процес цілеспрямованого формування владою системи примусово-заохочувальних заходів щодо розподілу та надання житла;

– розглянуто процес переходу житлової політики із закритої галузі приватного життя у соціальний інститут.

Подальшого осмислення набула проблема життєздатності житлової кооперації та її роль у подоланні житлової кризи в Харкові.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання фактичного матеріалу дисертації для написання підручників і посібників з історії Радянської України; наукових і публіцистичних праць, проблематика яких пов'язана із вивченням радянської історії України та міста Харкова. Матеріали та результати дослідження можуть стати в нагоді для розроблення відповідних екскурсійних проектів. Положення, висновки та узагальнення дисертації знадобляться для лекційної роботи як у вищих навчальних закладах, так і серед широкої громадськості, у роботі академічних і галузевих науково-дослідних установ, під час підготовки спецкурсів з історії України радянського періоду.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено в 12 одноосібних наукових публікаціях, із яких 4 наукові статті опубліковано у вітчизняних фахових виданнях з історії, у тому числі 2 унесені до міжнародних наукометричних баз; 2 публікації надруковані в зарубіжних виданнях; 5 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 – у виданні, що додатково відбиває результати дисертації.

Особистий внесок здобувача. Дисертанткою одноосібно здійснено пошук, аналіз й опрацювання наукової літератури та фактичних джерел. Усі наукові результати й висновки, викладені в дисертаційній роботі та винесені на захист, отримано та сформульовано особисто здобувачем.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були обговорені на засіданнях кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та виголошені на 5 регіональних, усеукраїнських та міжнародних конференціях: «Краєзнавство і учитель 2008», Харків, 2008 р. (тема доповіді «Відродження комунального господарства м. Харкова в 20-ті роки ХХ ст.»); 62-й конференції молодих

учених «Каразінські читання», Харків, 2009 р. (тема доповіді «Політика радянської влади в житловому питанні у 20-ті роки ХХ століття»); Міжнародній науковій конференції «Красзнавство і учитель – 2009», 2009 р. (тема доповіді «Житлова криза в Харкові у 20–30-ті рр. ХХ століття та шляхи її подолання»); 64-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання», 2011 р. (тема доповіді «Розвиток житлової кооперації в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст.»); 71-й Міжнародній конференції молодих учених «Каразінські читання», Харків, 2018 р. (тема доповіді «Приватний сектор житла у Харкові у роки НЕПу»). За результатами зазначених конференцій опубліковані тези доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 223 аркуші. Основний текст роботи складає 161 сторінку, список використаних джерел та літератури – 40 сторінок (нараховує 413 позицій), додаток – 3 сторінки, одна таблиця.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність; визначено об'єкт і предмет роботи, мета та завдання; окреслені хронологічні й територіальні межі; з'ясовано особистий внесок здобувача, теоретичне й практичне значення дисертаційної роботи; відомості щодо апробації та публікацій, подано відомості про структуру та обсяг роботи.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база, методологія і методи дослідження» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано стан наукової розробки проблеми, окреслена джерельна база роботи та розкриті теоретико-методологічні засади дослідження.

У підрозділі **1.1. «Стан наукової розробки проблеми»** досліджено ступінь наукового вивчення політики радянської влади в житловому питанні та його реалізацію в Харкові в 1920 – 1934 роках. Особлива увага приділяється науковим розвідкам, присвяченим питанням подальшого розвитку житлової галузі в Україні, зокрема працям, що тією чи іншою мірою спираються на аналіз досвіду житлової політики нашої країни середини – кінця ХХ століття.

Природно, що політика радянської влади, зокрема в житловій галузі, формувалася в певний історичний період й тому, закономірно, відбивала тогочасні суспільно-політичні погляди. Так, одними з перших звернули увагу на житлове питання К. Маркс¹ та Ф. Енгельс², акцентуючи передусім на переході від «відокремленого» до «спільного» господарства, скасуванні

¹ Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва, 1960. Т. 23. С. 671–680, 695–705.

² Энгельс Ф. К жилищному вопросу // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва, 1961. Т. 18. С. 203–284.

інституту сім'ї тощо. Розвиток суспільно-політичної думки того часу теж виявився підґрунтям для соціально-культурних змін, наслідком яких став відрив населення від традиційного ладу життя та формування нових форм трудової діяльності та побуту³. Це й слугувало основним чинником для створення спільних виробничо-побутових колективів⁴. Отже, житлове питання починало усвідомлюватися як один із важливіших аспектів організаційно-управлінської політики радянської влади. Зокрема, В. І. Ленін уважав боротьбу за поліпшення житлових умов пролетаріату складовою революційного руху⁵, адже експлуатація робітників здійснювалася не тільки фабрикантами та заводчиками, але й домовласниками⁶. Саме тоді вперше з'явилося поняття «багата квартира»⁷, а термін «кооперація» став продуктивним не лише в економіці, а й у житловій галузі⁸.

Політика радянської влади була спрямована на усунення непманів від головування в житлових товариствах, що утворювалися в будинках за ініціативою самих мешканців і підконтрольних органів житлової кооперації. Зауважимо, що при цьому радянська влада не змінила загальної стратегічної спрямованості, заснованої на марксистській доктрині, а лише прагнула активізувати господарські процеси та створити матеріальну базу для подальшої індустріалізації [див.: Ю. Ларін⁹, Д. Шейніс¹⁰], залучаючи до житлової галузі приватний капітал. У 1928 – 1934 роки з'являється література, у якій висвітлювалися наболілі проблеми тогочасного суспільства й різні погляди науковців на можливу розбудову міст (праці М. Борисенка¹¹, М. Валевського¹², Г. Георгіївського¹³, В. Давидовича¹⁴, М. Диканського¹⁵, Н. Пижова¹⁶, Л. Сабсовича¹⁷, Г. Суєтіна¹⁸ та інших).

³ Ленін В. І. Развитие капитализма в России // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1979. Т. 3. С. 537–539.

⁴ Ленін В. І. Великий почин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1981. Т. 39. С. 1–29.

⁵ Ленін В. І. Проект и объяснение программы социал-демократической партии // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1979. Т. 2. С. 81.

⁶ Ленін В. І. Проект речи по аграрному вопросу во второй Государственной думе // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1979. Т. 15. С. 158–159.

⁷ Ленін В. І. Дополнение к проекту декрета о реквизиции теплых вещей для солдат на фронте // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1983. Т. 54. С. 380–381.

⁸ Ленін В. І. Заметки о кооперации // Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва, 1966. Т. 38. С. 144.

⁹ Ларин Ю. Частный капитал в СССР. Москва : Гос. изд-во., 1927. 132 с.

¹⁰ Шейніс Д. І. Жилищный вопрос и пути его разрешения // Справочник коммунального работника на 1924 г. / сост. : Б. Б. Веселовский, А. М. Гибшман. Москва, 1924. С. 186–195.

¹¹ Борисенко М. Будівництво соціалістичних міст. Харків : Держ. вид-во України. 1930. 111 с.

¹² Валевский Н. За благоустройство городов. Москва : Власть советов, 1935. 71 с.

¹³ Георгіївський Г. Упорядкування міста. Харків ; Одеса : Держ. вид-во України. 1930. 135 с.

¹⁴ Давидович В. Г. Вопросы планировки новых городов. Ленинград : Изд. ЛНИИКСХ, 1934. 192 с.

¹⁵ Диканский М. Г. Проблемы современных городов. Движение в больших городах. Кризис жилища. Москва : Вопросы труда, 1926. 96 с.

¹⁶ Пижов Н. Радянське місто завтра. Малюнки з найближчого розвитку. Харків : Господарство України. 1930. 110 с.

¹⁷ Сабсович Л. М. Города будущего и организация социалистического быта. Москва : Рос. тех. изд-во, 1929. 64 с.

¹⁸ Суєтін Г. Н. Що таке нове місто. Харків : ДВОУ ; Медвидав, 1932. 32 с.

Створення упорядкованих житлових кварталів на пролетарських околицях індустріальних міст, зокрема й столичного Харкова, було першочерговим політичним завданням радянської влади. Ураховуючи виняткове значення, якого набула соціалістична реконструкція, Харків виявився саме тим містом, на території якого повною мірою реалізувався проект тогочасної житлової політики.

Проблема реконструкції міст узагалі та Харкова зокрема знаходить утілення й у подальших наукових працях. Так, наприклад, це питання активно розроблялося в 30 – 50-ті роки ХХ століття (праці Г. Окладного¹⁹, О. Шаліна²⁰ та інших). У 60 – 80-ті роки роботи фахівців 1920 – 1930-х років опинились у фокусі критики через планування будинків із усупільненим сектором для розв'язання завдань масового будівництва. Але, на жаль, під час аналізу діяльності архітектурних угруповань не було досліджено саму державну житлову політику, у межах якої створювалися ці проекти (праці В. Альошина²¹, О. Тица, П. Шпари²², В. Хазанової²³ та інших).

Після 1991 року розпочинається новий період історіографії. У цей час з'являються роботи С. Хан-Магомедова²⁴ та М. Меєровича²⁵, у яких державна житлова політика розглядалася в новому аспекті: використання владою житла як примус до необхідного типу праці й способу повсякденного життя людей.

Важливими для дослідження нашої теми є наукові розвідки не тільки з житлової політики, а й з історії побуту населення. Зазвичай, увагу науковців привертають опис повсякденного життя, його структура, членування суспільства тощо. Дослідники здійснюють аналіз буттєвості як дієвої складової історичного минулого²⁶. Так, найповніше на українському матеріалі історія життя населення висвітлена в колективній монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.)»²⁷. Проте, за нашими спостереженнями, у сучасних роботах, присвячених різноаспектному вивченню житлової політики 20–30-х рр., практично не розглядається феномен «нової житлової політики» (НЖП).

¹⁹ Окладной Г. М. Социалистический Харьков. Харьков : Книж.-газет. изд-во, 1951. 204 с.

²⁰ Шалин А. О развитии городского хозяйства в СССР. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1953. 80 с.

²¹ Алешин В. Э. Градостроительные поиски на Украине в 1920 – начале 1930 годов // Строительство и архитектура. 1985. № 10. С. 23–25.

²² Тица А. А., Шпара П. Е. Харьков: Архитектурно-исторический очерк. Киев : Будівельник, 1983. 232 с.

²³ Хазанова В. Э. Советская архитектура первых лет Октября (1917–1925 гг.). Москва : Наука, 1970. 215 с.

²⁴ Хан-Магомедов С. О. Две утопии по строительству нового общества и социально-типологические эксперименты советской архитектуры // Образы истории отечественной архитектуры Новейшего времени. Москва, 1996. С. 427–450.

²⁵ Меєрович М. Г. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917–1937 гг.). Москва : РОССПЭН, 2008. 303 с.

²⁶ Лебина Н. Б., Лахтин Н. Б. Повседневная жизнь советского народа : Нормы и аномалии. 1920–1930 гг. Санкт-Петербург : Летний сад, 1999. 334 с.

²⁷ Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.) : монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький : в 2-х ч. Ч. 1. Київ : Вид-во ін-ту іст. України НАН України, 2009. 424 с.

Навіть сам цей термін, що активно використовувався в період НЕПу й позначав досить специфічний період пошуку «державного суб'єкта» господарського ведення та розпорядження житлом, практично не вживається в сучасній науковій літературі.

Крім того, попри досить значну кількість наукових праць, що так чи інакше висвітлюють означені вище проблеми, комплексного системного дослідження становлення та реалізації житлової політики в Україні і, зокрема, у Харкові 1920 – 1930 років на сьогодні немає.

У підрозділі **1.2. «Джерельна база дослідження»** схарактеризовано основні види й типи джерел, використані в роботі: законодавчі документи, матеріали з'їздів, пленумів і конференцій, архівні документи, а також періодична література.

На особливу увагу для висвітлення нашої теми заслуговують законодавчі документи. Насамперед тому, що вони є основним матеріалом, здатним репрезентувати рішення, що ухвалювалися радянською владою. Це документи тогочасного чинного законодавства: постанови ЦК ВКП(б), постанови Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів СРСР, Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР; постанови та розпорядження виконавчих органів влади – Народного Комісаріату Внутрішніх Справ, Головного Управління Комунального Господарства Народного Комісаріату Внутрішніх Справ, Народного Комісаріату Юстиції, а також постанови Харківського губвиконкому, Центржитлоспілки, джерела офіційного урядового законодавства, розміщені в «Зібранні законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України» тощо. Значний інтерес становлять також опубліковані матеріали з'їздів комунальних працівників, численні резолюції, стенографічні звіти, а також постанови Харківського губвиконкому та міськради. До окремої групи джерел віднесено праці громадських і політичних діячів окресленого періоду, адже саме вони стали підґрунтям для організаційно-управлінської стратегії управління та розподілу житла, містобудівної та житлової політики в Україні. Основну документальну базу дисертаційного дослідження становлять архівні документи. Так, для всебічного розкриття теми були використані матеріали, що зберігаються у фондах Центрального Державного архіву вищих органів влади й управління (ЦДАВОВУ) та Центрального Державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), а також Державного архіву Харківської області (ДАХО). Ці документи дозволяють виявити особливості позиції ВЦВК і РНК УСРР, НКВС щодо законотворчої та організаційно-управлінської діяльності в галузі житлової політики. Різноманітні постанови ГУКГ при РНК УСРР, ЦДАГО України і Всеукраїнської Спілки Житлової Кооперації фіксують відомості про розмір квартплати, диференціацію паїв у житлових кооперативах, стан комунального та житлового господарств у Харкові, житлове законодавство, форми й експлуатації будинкового фонду, кризи в галузі житла, а також способи її подолання.

Значний масив документів і матеріалів, що стосуються безпосередньо Харкова, зберігаються в Державному архіві Харківської області – ДАХО. Ці матеріали висвітлюють діяльність відділів комунального господарства виконкомів – Ф. Р–1157, Харківської обласної спілки житлово-орендних кооперативів – Ф. Р–1451, Харківської міської спілки житлово-орендних і житлово-будівельних кооперативів (міськжитлоспілки) – Ф. Р. 1401, а також постанови Харківської міської ради щодо житлових питань, матеріали з'їздів житлової кооперації, документи на побудову ЖБК «Новий побут» тощо. Більша частина архівних матеріалів маловідома або вперше вводиться до наукового обігу.

У роботі використовувалися статистичні матеріали, опубліковані Головним Управлінням Держплану СРСР, Державної планової комісії УСРР, а також Центрального статистичного управління УСРР, зокрема бюджети міських домоволодінь, житлового будівництва в Україні в 1920–1930-ті роки, а також відомості про стан комунального та житлового господарства порівняно з дореволюційним, перепис міського населення України та столичного Харкова.

Комунальні ЗМІ, крім цінної фактичної інформації, дали змогу не тільки простежити офіційну політику радянського уряду щодо комунального господарства, житлової галузі й будівельної кооперації, але й зрозуміти стратегію й діяльність більшовиків у побутовій сфері та специфіку їхньої політики в періоди «воєнного комунізму», НЕПу, політики «великого перелому».

У підрозділі *1.3. «Методологія і методи дослідження»* зауважено, що під час написання роботи були використані традиційні загальнонаукові методи (дедукція, індукція, аналіз та синтез, узагальнення, інтерпретація тощо) та спеціальні історичні методи пізнання (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний та проблемно-хронологічний), що дали можливість комплексно виявити особливості політики радянської влади в житловому питанні в 1920 – 1930 рр. та її реалізацію в Харкові. Зіставлення кількох типів джерел (офіційні документи, матеріали архівів та довідки, спогади працівників, стенограми тощо) дозволило інтерпретувати аспекти діяльності радянської влади України щодо зазначеного питання відповідно до їх значущості та масштабності. Для вирішення дослідницьких завдань були використані сучасні методологічні підходи (цивілізаційний, міждисциплінарний, контекстуальний, структурно-системний, макро- та мікроісторичний).

У другому розділі **«Житлова криза в Харкові та заходи влади щодо її подолання»** досліджуються питання щодо виникнення житлової проблеми в Харкові й спроби її подолання за допомогою формування різних форм власності на житло, відродження банківської, кредитно-фінансової систем, пошуки різних форм відновлення житлового фонду.

У підрозділі *2.1. «Житлова проблема і спроби її вирішення в Харкові»* розкрито основні принципи впровадження нової житлової політики. Так, поступово вводиться державна власність на житло, тому робочих, згідно

з чинними нормативами, заселяють у квартири буржуазії. Отже, комунальна квартира стає домінуючим типом житла у великих містах, зокрема в Харкові. Повна відсутність комунальних служб й сплати за житло призводить наприкінці 1920 року до катастрофічного руйнування житлового фонду. Порівняймо: гігієнічна норма житлової площі, встановлена для всіх міст України, становила 18 кв. аршин (9,1 кв. м.) на людину, але за даними перепису 1923 року на одного мешканця Харкова припадало лише 12,3 кв. аршини (6,2 кв. м.) житлової площі. В окремих кварталах Харкова ці показники дорівнювали взагалі 5 – 6 кв. аршинам (2,5 – 3,0 кв. м.) на особу. Отже, проблема виживання в умовах нестачі житлової площі та загальної антисанітарії постала перед харків'янами надзвичайно гостро.

У зв'язку з цим влада ухвалює рішення про примусове формування системи заходів господарського піклування про житло, здатних, з одного боку, змусити, а з іншого, зацікавити мешканців дбати про власне помешкання (постанова РНК від 15 жовтня 1921 року «Про дозвіл угод із будинковою нерухомістю», постанова РНК від 18 листопада 1921 р. «Про права й обов'язки квартиро- та кімнатонаймачів», постанова РНК від 5 вересня 1922 року «Про порядок адміністративного виселення громадян із займаних ними приміщень»). У період НЕПу нова політика реалізується й у житловому господарстві: заохочується приватна ініціатива, використовуються власні кошти населення, на державному рівні закріплюється приватна власність. Головне завдання НЖП – відновлення житлового фонду країни.

Новій владі не вдалося досягти швидкого результату у формуванні та поширенні комунального житла, адже у цей же час гостро постає питання щодо управління житловим і комунальним господарствами. Політика більшовиків спрямовується на ліквідацію застарілої системи керування міським господарством та створення нових державних структур господарського управління експлуатації житла й комунального господарства. Відтак, дослідження процесу створення спеціальних органів, які несли відповідальність за житлове та комунальне господарства: від будинкових комітетів, що виникали стихійно в роки війни, і до комунальних відділів, підпорядкованих НКВС, дало змогу визначити основні чинники впливу на суспільство. З'ясовано, що, використовуючи різні важелі (приватну ініціативу населення, фінансові заощадження громадян, їхню активність, підтримку формування різних форм власності на житло тощо), радянській владі вдалося зупинити житлову кризу, а згодом й відновити комунальний і житловий фонди країни.

У підрозділі **2.2. «Фінансова основа здійснення житлової політики»** досліджується фінансова складова експлуатації та управління житлом відповідними органами радянської влади. Перед керівництвом країни виникло завдання побудувати систему доходів міських відділів комунального та житлового господарства. Для цього були ухвалені такі постанови, як: постанова ВЦВК від 10 жовтня 1921 року «Про заходи щодо впорядкування фінансового господарства», що скасовувала об'єднання державних і місцевих

фінансів; постанова ВЦВК і РНК від 10 грудня 1921 р. «Про місцеві податки і збори»; постанова РНК від 22 серпня 1921 р. «Про місцеві кошти»; постанова РНК від 25 серпня 1921 року «Про отримання плати за послуги, що надаються підприємствами комунального характеру».

В організації комунальних фінансів у період НЕПу застосовувалися дві основні форми: 1) збір дозволених законодавством доходів і використання їх на комунальні та житлові потреби; 2) накопичення ресурсів у спеціальних фондах, що формувалися за рахунок певних джерел і призначалися для конкретного цільового використання. Обидві ці форми набули розповсюдження в тогочасному столичному Харкові. А оскільки місто було важливим промисловим центром, то здача торговельних приміщень в оренду слугувала міцною підтримкою для місцевого бюджету.

На початку 1921 року для робітників вводилася квартирна платня, але її розмір був мізерний: разом із натуральною складовою вона становила менше третини від того, що сплачували за житло в 1913 році. У Харкові закон «Про квартирну платню» був уведений постановою РНК УСРР від 14 вересня 1923 року. Це був перший виданий радянською владою в Україні квартирний закон, особливість якого полягала в тому, що він мав сприяти відновленню житлового фонду, який потребував значних витрат, але, разом із тим, не повинен був обтяжувати бюджет трудових верств населення. Зауважимо, що класовий принцип у законі був повністю дотриманий. Як наслідок, вулиці Харкова поділялися на три щаблі, квартири – на типи, а плата стягувалася з одного квадратного сажня житлової площі. Крім того, надлишок житлової площі для нетрудового населення обкладався високою платнею, що надходила до бюджету міста.

Фінансова складова експлуатації житла повністю відповідала цільовим настановам здійснення державної житлової політики – дискримінації «соціально чужих», які несли основний тягар витрат з утримання житла. «Соціально близькі» були максимально звільнені від необхідності сплачувати за житло: для них плата за помешкання та комунальні послуги завжди була пільговою. Отже, провідна тенденція розвитку фінансової складової житлової галузі полягала в неухильному підвищенні тарифів і досягненні їхньої диференціації з перекладанням витрат на найбільш платоспроможних квартирнаймачів. У період НЕПу відбулося відродження фінансової та кредитної систем, створення спецфондів, що, зрештою, й допомогло зупинити житлову кризу, а згодом почати відновлення житлового фонду як в УСРР в цілому, так і в Харкові зокрема.

У третьому розділі **«Вирішення радянською владою житлового питання в Харкові»** схарактеризовані такі форми експлуатації житла, як державний, кооперативний і приватний сектори.

У підрозділі **3.1. «Державний сектор»** увага приділяється історії становлення державної форми експлуатації житла в столичному Харкові в аналізованій хронологічній період. Як зазначалося вище, зміна форми власності житла була першочерговим завданням радянської влади. Її житлова політика ґрунтувалася на тому, що житло цілковито виводилося

з громадського управління і всі процеси, зокрема експлуатація, володіння, розпорядження, будівництво, мали здійснюватися винятково в межах державних структур.

Усі рішення щодо житлових питань ухвалювалися відповідно до державної політичної ідеології та регулювалися багатьма нормативними та законодавчими актами.

Визначальним декретом, що регулював житлові питання в Україні, був Житловий закон УСРР від 1 листопада 1921 року, а також постанови ВУЦВК від 19 квітня 1922 р. «Про порядок забезпечення помешканнями державних, професійних і партійних організацій та установ», ВЦВК від 6 червня 1923 року «Про денационалізацію будівель».

Руйнація більшості житлового фонду й неможливість його утримувати спонукало до пошуку різноманітних форм експлуатації: перебування житла у власності держави, передача домоволодінь у власність кооперації, повернення його у приватну власність. Це дозволило відокремити три способи управління муніципальним багатоквартирним будинком, передбачені чинним законодавством: безпосереднє управління комунальним відділом; здача в оренду; організація мешканцями житлового кооперативу. Пріоритетна підтримка надавалася останній формі – колективній. Цікавим є дослідження феномену будинків-комун, що виникали у великих містах спочатку як житло на утриманні профспілок. Постановою ВУЦВК від 5 квітня 1922 р. «Про Палаці праці, будинки-комуни, будинки робітників» харківським профспілкам надавалося право закріплювати за собою домоволодіння. Таким чином з'явилася державно-відомча форма власності на житло. У Харкові багато будинків було відремонтовано завдяки профспілкам. Так, наприклад, зруйнований готель «Харків», розташований на вулиці Кооперативній у центрі міста, відновила спілка «Нархарч» як будинок-комуни. Завдяки комунізації з'являлися новаторські дизайнерські проекти із вбудованими меблями й механізацією побуту: вмонтовані пральні, сушарки з паровою шафою тощо. Проте господарська самоокупність міських житлових будинків, а також перехід будинків-комун до розряду кооперативних, викликав істотні зміни в економічній основі їх функціонування, що й призвело до їхнього цілковитого занепаду.

У Харкові будинки закріплювалися за установами на розсуд місцевих виконкомів, які мали дотримуватися певних вимог щодо житлової політики: збереження будівель, їхня прибутковість і правильне житлове забезпечення населення.

У підрозділі **3.2. «Кооперативний сектор»** розглядається форма оренди муніципального житла, що отримала назву «житлова кооперація». Метою керівництва країни було «призначення громадського господаря в спільному домі», прищеплення громадянам колективної відповідальності за розпорядження та піклування про будинок, у якому вони мешкають, і зацікавлення використовувати кошти на ремонт й утримання житла в належному стані. За умов нової житлової політики (НЖП) у грудні 1921 р. влада дозволила створювати кооперативи споживчої кооперації, цим самим

започаткувавши правові й організаційні можливості для самоорганізації населення. 26 березня 1924 року було оприлюднено «Положення про житлово-споживчу кооперацію», згідно з яким слід було усунути наявні недоліки та залучити широкі маси населення до справи раціонального управління будинками.

Український кооперативний закон було доповнено постановою Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР від 19 серпня 1924 року «Про житлову кооперацію». Відтепер житлова кооперація відокремлювалася від споживчої та поділялася на три види: житлово-орендні кооперативні товариства (ЖОКТ); робітничі житлово-будівельні кооперативні товариства (РЖБКТ); загальногромадянські житлово-будівельні кооперативні товариства (ЗЖБКТ).

У Харкові діяла спілка житлових кооперативів, що об'єднувала орендні та житлово-будівельні кооперативи, а також будинки-комуни, які належали профспілкам. Зауважимо, що створювався потужний апарат, здатний не тільки адміністративно управляти муніципалізованим фондом, що здавався в оренду, але й надавати господарську допомогу з реконструкції старих будинків і зведення нових. Створена спілка мала водночас наглядати та контролювати всі житлові об'єднання. Але і в цьому випадку влада дотримувалася класового принципу: кооперативна форма користування житлом була організована так, щоб гарантувати захист інтересів передусім пролетаріату, усуваючи соціально ворожий елемент від управління житловим кооперативом. На прикладі проектування будинку «Новий побут» у Харкові розглянуто специфіку забудови кооперативних житлових помешкань з усупільненим сектором.

Влада сформувала цілковито підпорядковану собі житлову кооперацію, здатну досить ефективно впоратися з організаційними й господарсько-експлуатаційними завданнями. Житлова кооперація не лише виконувала важливу організаційно-господарську функцію з безпосереднього управління житлом, але й мала довіру громадян, тому могла використовувати кошти населення на оплату праці своїх членів. Кооперативна спілка, зберігаючи вигідний для влади імідж незалежного власника, змогла залучити до своїх лав достатньо людей, щоб допомогти державі збудувати значну кількість будинків, що в 20–30-ті роки ХХ ст. змінили обличчя Харкова як великого індустріального центру.

У підрозділі **3.3. «Приватний сектор»** розглядаються причини відновлення приватної форми власності у роки НЕПу в Україні і в столичному Харкові. Так, 1 листопада 1921 року був прийнятий «Житловий закон УСРР». У житлове господарство повертається приватна ініціатива, власні кошти населення та приватна власність у формі денационалізації будівель. Але до саморегулювання приватна ініціатива не була допущена, тож адміністративні методи, що не дали результату, були замінені на економічні: замість адміністративного тиску – економічне регулювання шляхом досить високої квартирної платні та прогресивний податок на надлишки займаної площі. Декрет від 28 грудня 1921р. «Про умови демуніципалізації будинків» дозволяв владі повертати у власність колишнім

власникам житлові приміщення за умови виконання протягом року повного ремонту. Водночас було санкціоновано оплатне вилучення немуніципалізованих будівель їхніми власниками, зокрема про це йшлося в декреті «Про надання власникам немуніципалізованих будівель права оплатного відчуження нерухомого майна». Видана у цей же час постанова «Про дозвіл угод з нерухомістю» визнавала й закріплювала приватну власність на житлові будинки.

У результаті цих заходів відбулося перенесення обов'язків експлуатаційно-ремонтних робіт на мешканців будинків. При цьому фактичне управління житлом залишалося, як і раніше, за державою, метою якої було спрямувати не тільки приватну ініціативу, а й приватний капітал у потрібне їй русло: на відновлення житлового фонду. Приватні будинки з 1921 року обкладалися 10 % натуральним житловим податком для утистки нетрудових елементів, які активізувалися в період НЕПу та нової житлової політики. Право місцевих органів вилучати з розпорядження комунального фонду 10 % житлової площі по відношенню до будинків приватновласницьких (немуніципалізованих) ґрунтувалося на інструкції «Про порядок відведення і здачі житлових приміщень». Звичайно, орендарі намагалися приховати вільну площу від комунальних відділів, адже вкладали у ремонт свої кошти та хотіли отримати прибуток.

У столичному Харкові через житлову кризу помешкання користувалися величезним попитом. Житло було різне за комфортабельністю, і, звичайно, господарі намагалися мати справу з вигідними для себе наймачами. Так, традиційним стало надання житла передусім заможним громадянам, переселення бідніших робітників у гірші помешкання чи взагалі їхнє виселення. У ЗМІ тривала дискусія про доцільність залучення приватного капіталу в будівництво, активно обговорювалися його можливі форми. Це було викликано передусім дослідженням районів Харкова з індивідуальними забудовами на наявність водогону та каналізації. На околицях міста послугами водогону користувалося лише 5,5 % жителів, каналізацією – 0,1 %. Безперечно, згідно із санітарними нормами, такий стан житлової галузі був неприпустимий.

У цей же час на пленумі Харківської міськради 1925 року порушувалося питання про розширення кордонів міста як столиці України. Почалося зведення великих промислових гігантів Харкова та наведення благоустрою міста в цілому. Водночас приватне будівництво було визнано неперспективним. Відтоді житлова політика спрямовувалася на планомірне скорочення індивідуального будівництва та його контроль не тільки з боку адміністрації підприємств, але й держави. Нагляд за процесом було покладено на НКВС, якому доручили упорядкувати індивідуальне житлове будівництво. Держава розробляла заходи з унормування приватних забудовників у масштабах усієї країни.

ВИСНОВКИ

Перед радянською владою у 1920-ті роки постало завдання вийти із найважчої житлової кризи. У ході нової житлової політики (НЖП) 1921 року керівництво було змушено визнати чинною кооперативну та приватну власності. Здійснювалося це для того, аби залучити приватний капітал, приватну ініціативу, власні заощадження мешканців міст для утримання та збереження житлового фонду.

Відроджуючи житлове підприємництво (можливість отримати прибуток і забезпечити себе засобами для існування), радянська влада дозволила продаж немуніципалізованих будівель, що залишалися у приватній власності, і надавала законодавчі пільги у випадках, коли мешканці зобов'язувалися утримувати житло, виконуючи поточний і капітальний ремонт. Це було пов'язане не зі зміною принципів державної власності щодо міських приміщень, а з метою формування вторинного ринку житла, яке забезпечувало незначне, але постійне надходження коштів від податків та зборів, та активізувало персональну ініціативу мешканців щодо раціонального утримання житла. Завдяки таким діям вдалося нав'язати господарські обов'язки колишнім домовласникам і квартиронаймачам. Як наслідок, була відремонтована значна частина житлового фонду, натомість влада дотрималася обіцянки не виселяти мешканців і надати їм можливість розпоряджатися житловою площею за власним бажанням. Таким чином радянська влада створила умови для самоорганізації населення в кооперативні товариства, розширила зону економічних і правових свобод, що стимулювали об'єднання людей для спільного вирішення житлових проблем.

Отже, влада продемонструвала здатність забезпечувати населення житлом. Утім, ця стратегія мала певні недоліки, зокрема, часто страждали робітничі родини, які не могли його оплатити. У рамках загальнодержавної житлової та містобудівної політики це було неприпустимим. Усі процеси розподілу, перерозподілу житла мали здійснюватися в державних межах і жодних незалежних від влади структур не повинно було існувати. Формувалося житлове законодавство, залежне від державних органів управління та розпорядження житлом.

Виходячи із цього, створювалися цілком підконтрольні вибори керівних органів житлової кооперації, що усували непманів від керівництва кооперативами та замінювали їх робітниками і службовцями, лояльними до влади. Житлова кооперація стала робітничо-заводською, адміністрації заводів входили до пайової участі будівельними матеріалами, сплатою за виготовлення технічної документації, оформленням дозволів і розподілом коштів.

Місцеві ради, виконуючи постанову «Про житлову політику», усіма доступними їм засобами спонукали житлові кооперативи до проектування та будівництва комунального житла: будинків перехідного типу, будинків-комун, тобто будівель із приміщеннями для спільного колективного

користування та громадського обслуговування. Це дозволяло будувати такі культурно-побутові заклади, як: ясла, дитячі садки, червоні куточки та інші громадські служби. Усе це втілювалося у столичному Харкові в 1920 – 1930-ті роки.

По завершенню періоду НЕПу був узятий курс на індустріалізацію країни, розвиток житлово-громадського будівництва. При цьому зведення об'єктів комунального та побутового обслуговування в робітничих селищах-новобудовах (соцмістечках) втрачало самостійний статут і переходило в розряд «промислового будівництва». Вища Рада Народного Господарства перетворилася на житлового монополіста – головного розпорядника всього нового житлового будівництва при новій промисловості.

Таким чином, формувалося повне та єдине управління в галузі житлової політики, загальнодержавного планування, відбувся розподіл коштів, а також посилення персональної відповідальності та трудової дисципліни.

Проведений аналіз формування та реалізації державної житлової політики в Україні (на прикладі Харкова) 1920 – 1930-х років дозволяє визначити таку її періодизацію:

1. 1920 – початок 1921 рр. – воєнний комунізм, господарська криза, руйнація. Переважали колективістські настрої: декрети про відміну прав власності на нерухомість, землю, житло, муніципалізація та націоналізація житлових приміщень. Відбулося переселення робітників у квартири буржуазії, створення комуналок та інших типів комунального житла (побутових комун, товариств робітників і комун для молоді тощо). Житло не розглядалося, як спосіб отримання прибутку; формувалися передумови управління міським господарством. Призначення ГУКГ НКВС – головним суб'єктом державного управління та розпорядження житлом.

2. 1921–1924 рр. – наростання житлової кризи. Уведення НЕПу і нової житлової політики. Повернення до економічних і фінансових важелів експлуатації житла: уведення квартплати, пошук суб'єктів володіння житлом. Формування основних форм власності на житло: державної, відомчо-державної, кооперативної та приватної. Оптимізація системи управління домоволодіннями: домові комітети, квартироуповноважені, завбудинками, житлові та комунальні відділи тощо.

У проведенні житлової політики спостерігався класовий підхід: «оробітничення» кооперативів, домових комітетів тощо. Усвідомлення, що житлову кризу не можна подолати без зведення нового житла. Але на цьому етапі через нестачу коштів реальне будівництво було низькоповерховим. У ЗМІ розгорталися дискусії щодо проблем сучасного міста: міста-сади, будинки-комуни, багатопверхові квартирні будинки тощо.

3. 1925–1927 рр. – тривала розробка стандартизації та раціоналізації будівництва, упровадження нових технічно-наукових досягнень, пошуки здешевлення будівництва житла, проектування житлових комплексів з комунальним обслуговуванням.

4. 1928–1934 рр. – завершення періоду НЕПу, курс на індустріалізацію, спорудження гігантів промисловості. У результаті такої житлової політики

поблизу містоутворювальних підприємств зводилися багатоповерхові селища, у тому числі й соцістечко ХТЗ у Харкові. Місто Харків перетворювалося на великий індустріальний центр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати у фахових виданнях України:

1. Чаговець Т. В. Вплив концепції міста-саду Е. Говарда на уявлення про соціалістичне поселення в містобудуванні України у 20-х роках ХХ ст. // Історія та географія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Майдан, 2010. Вип. 37. С. 69–74. (Постанова президії ВАК України від 18.11.2009 №1–05/5).

2. Чаговець Т. В. Приватний сектор житла у Харкові в роки НЕПу (1921–1928рр.) // Наукові записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 51–58. Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ, видання індексується Google Scholar.

3. Чаговець Т. В. Фінансова політика в житловому питанні в роки НЕПу в Україні (1921–1928 рр.) // Гілея : науковий вісник. Київ : Гілея, 2018. Вип. 139 (12). Ч. 1. Історичні науки. С. 42–47. Збірник входить до міжнародних баз Google Scholar ; Index Copernicus(Польща) ; EBSCO Publishing, Inc.(USA) ; SIS (Scientific Indexing Services) (USA) ; InfoBase Index (Індія).

4. Чаговець Т. В. Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-ті рр. ХХ ст. // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах “Трані”. (Історичні науки) / Дніпропетров. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпро, 2019. Т. 22, № 1. С. 5–13. Альманах індексується в міжнародних наукометричних базах Google Scholar ; Index Copernicus ; eLibrary ; DOAJ ; National Library of Ukraine Vernadsky ; Vsenauki.ru ; BASE–Bielefeld Academic Search Engine ; SIS Scientific Group ; ERIH PLUS.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

5. Чаговец Т. В. Дома-коммуны – феномен 20–30-х годов ХХ века (на примере столичного Харькова) // Современная научная мысль. 2018. № 2. С. 87–94. Журнал внесен в реферативную базу данных European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS).

6. Чаговець Т. В. Формування видів власності міських домоволодінь в Україні у 20-ті роки ХХ ст. // International independent scientific journal. 2019. № 3. VOL. 3. P. 3-6. Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах SIS (Scientific Indexing Services) (USA) ; Calameo (France) ; in.Slide Share ; IIJIF (International Innovative Journal Impact Factor).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Чаговець Т. В. Відродження комунального господарства міста Харкова в 20-ті роки ХХ ст. // Історія та географія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Майдан, 2008. Вип. 29–30. С. 95–97. Краєзнавство і учитель – 2008 : програма та анотації доп. Міжнар. наук. конф. (28.02.2008р.). Харків : Планета-Прінт, 2008. С. 47. (ХНПУ. форма – очна).

8. Чаговець Т. В. Житлова криза в Харкові у 20–30-ті роки ХХ століття та шляхи її подолання // Історія та географія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Планета-Прінт, 2009. Вип. 34. С. 67–71. Краєзнавство і учитель – 2009 : програма Міжнар. наук. конф. (27.02.2009р.). Харків : Планета-Прінт, 2009. С. 20. (ХНПУ. форма – очна).

9. Чаговець Т. В. Політика радянської влади в житловому питанні у 20-ті роки ХХ століття // Каразінські читання (історичні науки) : матеріали 62-ї Міжнар. конф. (24.04.2009р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. С.343–345. (ХНУ. форма – очна).

10. Чаговець Т. В. Розвиток житлової кооперації в Україні у 20-ті роки ХХ ст. // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 64-ї Міжнар. наук. конф. (22.04.2011р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 267–268. (ХНУ. форма – очна).

11. Чаговець Т. В. Приватний сектор житла в Україні у роки НЕПу // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 71-ї Міжнар. наук. конф. (27.04.2018р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 142–143. (ХНУ. форма – очна).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. Чаговець Т. В. Громадський транспорт столичного Харкова (20-х–поч. 30-х рр. ХХ ст.) // Історія та географія : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Майдан, 2009. Вип. 36. С. 160–163.

АНОТАЦІЯ

Чаговець Т. В. Політика радянської влади в житловому питанні та його вирішення в Харкові (1920–1934 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2019.

У дисертаційній роботі вперше досліджується житлова політика радянської влади в столичному Харкові. Аналізуються проблеми житлової кризи в 20 – 30-ті роки ХХ ст. Розглядаються соціально-культурні та ідеологічні передумови, що сприяли формуванню житлової політики

радянської влади. Докладно вивчається структура та суб'єкт державного ведення та користування житлом, феномен нової житлової політики й особливості фінансового та організаційно-управлінського забезпечення житлової галузі.

У роботі комплексно схарактеризовані форми житлового ведення – державна, кооперативна та приватна.

З'ясовано, що радянській владі вдалося за допомогою політичних та економічних важелів організувати населення та стимулювати його дбати про житло. Було сформовано житлове законодавство, у межах якого всі процеси, пов'язані з житлом, залежали від державних органів управління в галузі житлової політики, а загальнодержавне планування дозволило звести в Харкові містобудівні підприємства, що мали розвинуту інфраструктуру. Усе зазначене вище сприяло піднесенню Харкова на новий індустріальний рівень.

Ключові слова: будинок-комуна, житлова кооперація, житлова криза, новий побут, нова житлова політика, нова економічна політика, соціалістичне житло, столичний Харків.

АННОТАЦИЯ

Чаговец Т.В. Политика советской власти в жилищном вопросе и его решение в Харькове (1920–1934 гг.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2019.

В диссертационной работе впервые исследуется жилищная политика советской власти в столичном Харькове. Анализируются проблемы жилищного кризиса в 20-30-е годы XX века. Рассматриваются социально-культурные и идеологические условия, которые способствовали формированию жилищной политики советской власти. Детально изучается структура и субъект государственного ведения и распоряжения жильем, феномен новой жилищной политики и особенности финансового и организационно-управленческого обеспечения в жилищной сфере.

В данном исследовании детально охарактеризованы формы жилищного ведения: государственная, кооперативная, частная.

Автор приходит к выводу, что советской власти удалось с помощью политических и экономических рычагов организовать население и стимулировать его заботу о жилье. Было сформировано жилищное законодательство, в рамках которого все процессы, касающиеся жилья осуществлялись и зависели от государственных органов управления и распоряжения жильем. Формирование единого управления в области жилищной политики, общегосударственное планирование позволило построить в Харькове градообразующие предприятия с развитой жилищной инфраструктурой, что вывело город на новый индустриальный уровень.

Ключевые слова: дом-коммуна, жилищная кооперация, жилищный кризис, новая жилищная политика, новая экономическая политика, новый быт, социалистическое жилье, столичный Харьков.

ABSTRACT

Chagovets T.V. Policy of the Soviet power in the problem of housing and its solution in Kharkiv (1920–1934). – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in History. Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2019.

The problem of housing has always been the major problem in society. Soviet housing policy is kind of experiment in the field of housing, that has no analogy in the world. This year is a centenary since housing policy of the exception of private property on land and movables, of changes in the system of housing management and people's activity, of the formation of labor and common collectives and the development of state departmental form of property in lodgings, of decentralized territorial placing of industry, etc. was provided. All these processes were fully pronounced in Kharkiv (1920–1934). They rebuilt the city completely: new types of dwellings emerged, such as house-communes, houses of specialists, one and two storied terraced houses, which were built according to the concept of garden city, and social town of KhTP.

The study is aimed to thoroughly investigate the policy of the Soviet power in problem of housing in Ukraine in the 20-30s of the 20 century using the example of Kharkiv.

Scientific novelty and theoretical importance of the thesis lies in the creation of the unique comprehensive research based on the analysis of political, socio-economic, law and sociocultural aspects of this policy. All the resolutions, government's guidelines in the sphere of housing and its practical use in Kharkiv (1920-1934) are studied in detail. The structure and the subjects of the state maintenance and disposal of housing, the phenomenon of new housing policy and the peculiarities of financial, organizational and managerial providing of housing sphere are investigated. On the basis of new approaches caused by need for more objective evaluations of historical heritage under conditions of democratization of civic life, the problem of communization of people's life as well as the distribution of city space has been investigated and redefined. Further reconsiderations have been made about the problem of viability of housing cooperation and its role in coping with housing crisis in Kharkiv. The authoritative process of motivated formation of the system of forced and promotional measures, in which housing played an important role, is also highlighted.

The research argues, that new relations emerged inside housing collectives such as self-service, cooperation, different attitudes to private property. All this was enshrined in legislation of that time. Hence, we can see houses for collectives with more sophisticated sets of functional requirements: canteens, libraries, gyms, meeting halls, children clubs.

The process of changing old housing economy for anticommercial one is also investigated. This economy eliminated house keepers and landlords and created new kinds of exploitation of housing space, resisting private individual dwellings. Housing policy in the USSR in the 20-30s of the XX century comprised a set of discriminatory and protectionist measures, that created conditions for the formation and existence of housing collectives.

Nowadays we can see that many social experiments of the 20-30s of the XX century can be considered utopian. They designate the uniqueness of experience in building the new socialist society with its achievements, contraversions, flaws and even perversions.

Financial basis of housing policy of the 20-30s of the XX century is investigated separately. Financial side of housing exploitation was fully compatible with the target guidelines of state housing policy – discriminations of social "strangers", which carried the burden of household expenses and benefit for "relatives". Not only this aspect is investigated, but also the economical basis of the Soviet state power starting with the end of destruction of housing foundations, their gradual reestablishment, and then building of new dwellings. Under conditions of new economic and new housing policy (NHP), exploiting different levers of influence, such as personal initiatives, private savings of citizens, the rebirth of financial and credit systems, the Soviet power managed to stop destroying and then to start reviving the communal and housing foundations.

From the analysis of formation and implementation of the state housing policy, that has been conducted in the thesis, it is possible to set the following timelines:

1. 1920 – early 1921 – municipalization and nationalization of living quarters.
2. 1921–1924s – a housing crisis, strengthening of household devastation, when NEP and NHP were imposed.
3. 1925–1927s – destruction of housing foundation was stopped, but the housing crisis was still enormous.
4. 1928–1934s – scale down of NEP, course for industrialization, building giants of industry.

By and large, this thesis gives a clear insight into the policy of the Soviet power in housing of the considered period.

Keywords: capital Kharkov, commune house, housing cooperation, housing crisis, lifestyle, new economic policy, new housing policy, socialist housing.

Підписано до друку 13.08.2019.
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників. Замовлення №1634.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В.П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21. 02. 2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел. /факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77